

Владан Р. ВИРИЈЕВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
Катедра за историју

ПОЛИТИЧКЕ И ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ 1936. ГОДИНЕ — ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ ТУРСКЕ ШТАМПЕ

У склопу интензивирања и продубљивања узајамних билатералних односа између Краљевине Југославије и Републике Турске у периоду након склапања Балканског пакта из 1934. године, једну од активности усмерених ка том циљу представљала је званична вишедневна посета делегације тадашњих водећих турских новинара Краљевини Југославији. Примљени од југословенских званичника на највишем нивоу, чланови делегације су, поред Београда, обишли и бројне друге регије и градове Краљевине Југославије попут Загреба, Дубровника, Цетиња, Ниша итд. Осим већег броја репортажа о приликама, карактеристикама и знаменитостима земље-домаћина које су по повратку објављивали на страницама својих листова, изворно-сазнајну важност за боље упознавање приликама које су у то време владале у њој има писани извештај Ахмета Емина Јалмана, угледног турског новинара, уредника дневних новина „Тан“ у то време, упућеног својој влади, а који се чува у Државном архиву Републике Турске у Анкари. Ради се о својеврсној, минуциозној анализи свеопштих политичких и друштвено-економских прилика у Краљевини Југославији сачињеној на основу непосредних запажања, али и посредних сазнања и самосталних процена. Управо он, уз написе из оновремене штампе и релевантне литературе, представља изворну основу овог рада.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Република Турска, Ахмет Емин Јалман, Милан Стојадиновић, новинари.

1 virijevicvladano1@gmail.com

Политичко груписање Балканских земаља одређених за очување територијалног status quo-а дефинисаног након Првог светског рата одлукама Версајске мировне конференције, крунисано потписивањем Балканског пакта 9. фебруара 1934. године, интензивирало је њихово узајамно зближавање на разним нивоима – дипломатском, војном, економском, просветно-културном и сл.² Са циљем даљег продубљивања билатералних односа покретане су бројне иницијативе које су, кроз разноврсне облике прожимања, за циљ имале боље међусобно упознавање њихових народа. Значајна улога на том плану припадала је средствима јавног информисања, штампи, пре свега. Организоване вишедневне посете посленика „седме силе“ из једне савезничке земље другој биле су један од начина афирмације и популаризације друштвено-економских и политичких прилика земље домаћина у јавности земље из које су потицали угледни гостујући новинари.³ Најчешће се радило о уредницима најутицајнијих дневних новина и периодичних листова у дотичним земљама, блиских званичном политичком естаблишменту, односно оних чија је уредничка оријентација кореспондирала са владином спољном политиком.⁴

- 2 О Балканском пакту види више: Avramovski, Ž. (1986). *Balkanska Antanta (1934–1940)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Bystrický, V. (1978). *Diplomatski razvoj u Jugoistočnoj Evropi 1932–1934*. Nastanak Balkanskog pakta 1934. *Radovi*, II, 281–407; Avramovski, Ž. (1983). Stav britanske diplomatije prema sklapanju Balkanskog sporazuma (1933–1934). *Radovi*, 16, 139–182; Новаковић, Б. (2004). *Београд и спољна политика Краља Александра Карађорђевића (1918–1934)*. Београд: Музеј града Београда.
- 3 „Наша Краљевина и Република Турска и покрај врло пријатељских и савезничких односа не познају се, може се рећи ни мало: ни по својим културним, ни по својим економским, политичким и другим вредностима“, сматрало се у југословенском Министарству иностраних послова почетком 1936. године. – Архив Југославије (АЈ)-38-139, Допис Министарства иностраних послова Краљевине Југославије Централном пресбироу Краљевине Југославије, 3. 1 1936.
- 4 Према оценама аташеа за штампу при Генералном конзулату Краљевине Југославије у Цариграду с почетка пете деценије XX века, турско новинарство налазило се на доста ниском нивоу: „Има мало заиста писмених новинара. Већином су то људи без икакве културе. Врло су слабо плаћени. Листови имају необично мале тираже. Да би их унеколико увећали, прибегавају свим средствима и утркују се у сензационалном представљању догађаја. Не само да не контролишу материјал који објављују, већ једва чекају да објаве што фантастичније вести.“ Највећи број дневних и периодичних листова излазио је у Цариграду – око двадесетак – на турском, француском, немачком, грчком и јерменском језику. У Анкари је издан само лист „Улус“ и његово седмично издање на француском језику „Анкара“. У Измиру и неколико мањих места у Анадолији штампани су, са скромним тиражом од по 1.000–2.000 примерака, листови локалног карактера. Турска влада је преко Дирекције за штампу Министарства унутрашњих послова вршила надзор, издајући редакцијама „с времена на време“ инструкције „у коме смислу да пишу или

Слика 1: Турски новинари на Бледу (Извор: *Ulus*, 22. IX 1936, 1)

Једна од таквих посета Краљевини Југославији, иницирана од стране југословенског посланика у Анкари,⁵ а приређена под окриљем владиног Централног пресбиороа, била је петнаестодневно гостовање делегације „Новинарског комитета“ Републике Турске, уприличено у термину од 5. до 20. септембра 1936. године.⁶ У њој су се налазила утицајна турска новинарска пера и истакнути друштвено-политички делатници: Јунус Нади, уредник истанбулског дневног листа „Cumhuriyet“ („Република“),⁷ Фалих Рифки

обратно: наређује им да извесна питања не додирују или да умере тон кад пишу о извесним државама.“ – АЈ-41-8-596, Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Цариграду Посланству Краљевине Југославије у Анкари, 13. v 1940.

5 Исто.

6 У југословенском Централном пресбиороу процењивали су да ће, на основу стечених искустава и личних импресија, турски новинари бити у могућности да „напишу велики број чланака о нашој земљи, који би обухватили све области нашег живота.“ – Архив Југославије (АЈ)-38-139, Допис Централног пресбиороа Краљевине Југославије Политичком одељењу Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, 4. ix 1936; *Türk gazetecileri Yugoslavya yolunda, Cumhuriyet*, 6. ix 1936, 3.

7 Јунус Нади (1880. Фетхије – 1945. Женева) сматран је једним од најутицајнијих турских новинара. Средњошколско образовање стекао је на „Галатасарај“ лицеју у Цариграду. У новинарске воде ушао је 1900. године као сарадник цариградског листа „Malumat“. Због критиковања режима султана Абдул Хамида II од 1901. до 1908. године био је интерни-

Атај, уредник анкарског листа „Ulus“ („Народ“)⁸ и народни посланик, Ердџумент Екрем Талу, бивши шеф турског Централног пресбирео,⁹ Кјазим Шинаси Дерсан, сувласник листа „Akşam“ („Вече“),¹⁰ Асим Ус, власник и главни уредник листа „Kıgım“ („Друштво“)¹¹ и Ахмет Емин Јалман, уредник истанбулског дневно-политичког листа „Tan“ („Зора“),¹² уз „Думхуријет“ („Република“) најутицајније и најтиражније дневне новине у Турској 30-их година прошлог века.¹³ Током двонедељног гостовања, путујући во-

ран на острву Мидили. До Првог светског рата био је новинар цариградског листа „İkdam ve Tasvir-i Efkağ и „Rumeli“, који је излазио у Солуну. Након рата до 16. марта 1920. године радио је у редакцији цариградских новина „Yeni gün“ („Нови дан“). Након што су пак енглеске мандатне власти забраниле њихово даље издавање, Нади се придружио покрету Мустафе Кемал-паше, са ким се убрзо спријатељио и постао његов портпарол. У турским политичким кулоарима о Надију се говорило да је, злоупотребљавајући блискост са њим „од некада пуког сиромаша постао врло богат човек“, односно да је „Думхуријет“ захваљујући томе имао највећи тираж од свих турских листова. Спочитавало му се и да потајно прима новац од немачког посланства у Турској како би афирмативно писао о нацистичком тоталитарном режиму. – АЈ-411-8-604, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, I. v 1940.

- 8 Фалих Рифки Атај (1894, Цариград – 20. 03. 1971. Истанбул) новинарску каријеру започео је као сарадник листа „Tanin“, званичног гласила младотурске партије „Комитет јединства и прогреса“. Био је лични секретар Мехмед Таљат-паше, једног од најистакнутијих младотурских првака и великог везира 1917. године. После Првог светског рата, заједно са Кјазимом Шинасијем Дерсаном, Неџмедином Садаком и Али Наџијем покренуо је лист „Akşam“. Као присталица Мустафе Кемал-паше током турског „Рата за независност“, 1923. године биран је за народног посланика за Анкару на кандидатској листи „Републиканске народне партије“. Средином 30-их година прошлог века убрајао се међу три најутицајнија турска новинара и „једно од најбољих пера Турске“. Бавио се и књижевним радом. Лист „Ulus“, чији је био уредник, сматран је полузваничним органом режимске „Републиканске народне партије“. – АЈ-411-8-602, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, I. v 1940.
- 9 Ердџумент Екрем Талу важио је за једног од најобразованијих Турака свог времена („врло интелегентан човек, одличан козер и говорник, духовит и врло писмен“). Његов отац, Реџаизаде Екрем-беј, био је један од водећих књижевника Османлијског царства на прелазу из XIX у XX век и једно време министар просвете. Ердџумент се пре Првог светског рата налазио у дипломатској служби, вршећи дужност секретара османлијског посланства на Цетињу. Након рата у два наврата био је на челу турског Пресбирео, потом отправник послова при Посланству Републике Турске у Варшави и генерални секретар Председништва Републике. – АЈ-411-8-610, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, I. v 1940.
- 10 Кјазим Шинаси Дерсан (1888. Крит – 1964. Истанбул) рођен је у породици преобращених Јевреја (dönme). Студирао је политичке науке на универзитету Сорбона у Паризу. Интелегентан и „врло писмен“ важио је за изузетно богатог човека, „углађеног и љубазног“. У „Акшаму“ се више бавио административним послом него журналистиком. – АЈ-411-8-610, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, I. v 1940.

зом, аутомобилима и бродом, турски новинари обишли су неколико десетина градских насеља Краљевине Југославије. Кроз већину њих само су пропутовали или се, пак, на кратко успутно задржали, док су у некимa провели по неколико сати и преноћили. Након почетног тродневног боравка у Београду, током кога им је приређен низ пријема код највиших државних зва-

- 11 Асим Ус (1884. Маниса – 1967. Истанбул) средњошколско образовање стекао је у цариградској војној гимназији, након чега је 1907. године дипломирао на тамошњем Факултету друштвених наука. Након краткотрајне чиновничке службе у Измиру 1909. године запослио се у редакцији листа „Tanin“. Извесно време радио је као наставник у цариградским средњим школама, „Галатасарај“ лицеју и Учитељској школи, а по свршетку Првог светског рата са Ахметом Емином Јалманом крајем 1918. године покренуо новине „Vakit“. На изборима за Народну скупштину Републике Турске изабран је за посланика на листи „Народне републиканске странке“ за област Артвина. – АЈ-41-8-612, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, т. v 1940.
- 12 Ахмет Емин Јалман (1888. Солун – 1972. Истанбул) пореклом је из породице преобраћених Јевреја (dönme). Почетно образовање стекао је у Рифаијској текији у Солуну, након чега се школовао у тамошњој Војној гимназији и немачком лицеју. Потом је, као полазник истанбулске Високе школе права, добио стипендију османлијске владе за наставак школовања на Колумбија универзитету у Сједињеним Америчким Државама, где је похађао студије историје, социологије и новинарства и на коме је стекао докторску титулу. По повратку у Османлијску империју радио је као професор социологије и статистике на Истанбулском универзитету, започевши узред и новинарску каријеру као сарадник листа „Niyet“. Након Првог светског рата, скупа са Асимом Устом, покренуо је лист „Tanin“. Међутим, убрзо је због критика на рачун снисходљивог поступања Високе порте према политици и поступцима водећих сила Антанте у односу на Османлијску империју, био прогнан у Кутахју, град у централној Анадолији, где је провео три месеца, након чега му је дозвољен повратак у Истанбул. Међутим, како је јавно испољавао симпатије за покрет Мустафе Кемал-паше, енглеске власти, које су у то време спроводиле мандатну контролу над османлијском престоницом, депортовале су га 16. марта 1920. године на Малту. Након повлачења енглеских трупа из Истанбула 1922. године вратио се у Турску, где му је од стране кемалистичке администрације из Анкаре понуђена амбасадорска дужност у Вашингтону. Међутим, он је то одбио, желећи да се посвети новинарском позиву. Покренуо је лист „Vatan“ („Домовина“) који је 1925. године био забрањен. Почетком 1936. године скупа с Зекеријом Сертелом и Халилом Лутфијем основао је лист „Tan“, који је „исповедао најлевичарскије идеје од свих турских листова“. – АЈ-41-8-606, Елаборат „Подаци о турским новинарима“, т. v 1940; Nuri M. İnuğur, 1923-1950 Dönemi Basınında VATAN-TAN Gazeteleri ve AHMET EMİN YALMAN, *Marmara İletişim Dergisi*, 1, İstanbul, 1992, 254 (251–265).
- 13 Лист „Tan“ сматран је за „врло борбени, антифашистички и просовјетски“ и излазио је у тиражу око 20.000 примерака. У турским новинарским круговима важио је за непријатељски настројеног према Немачкој и Италији. Пропагирао је идеју стварања „велике балканске заједнице без утицаја страних великих сила“, истичући начело да „Балкан може своју самосталност одбранили једино уједињеним балканским снагама“. У редакцији листа налазио се и познати турски књижевник и народни посланик Ака Гундуз. – АЈ-41-8-596, Елаборат „Турска штампа“, без датума.; АЈ-38-139, Реферат о цариградском листу „Tan“, 13. II 1940.

ничника,¹⁴ организовано присуство на ревији војних трупа на Бањици поводом рођендана престолонаследника Петра II Карађорђевића,¹⁵ те излет до Опленца¹⁶ и посета споменику Незнаоног јунака на Авали, у наредним данима су боравили у Славонији, Словенији, Далмацији, Црној Гори и централној Србији, посетивши при том Загреб, Љубљану, Бледско језеро, Цриквеницу, Сушак, Сплит, Дубровник, Херцег Нови, Котор, Цетиње...¹⁷ Последње градско насеље на њиховој рути, где су се укрцали у воз за Цариград, био је Ниш, кога су напустили 20. септембра.¹⁸

Још током путовања по Краљевини Југославији, а и у недељама након повратка, турски новинари утиске су презентирали читаоцима на страницама листова за које су писали. Поред тога Ахмет Емин Јалман, један од најобразованијих и најутицајнијих новинара у периоду тзв. Атагуркове ере, кабинету премијера Републике Турске 25. септембра 1936. године поднео је специјалан извештај у коме је изнео сажета запажања о унутрашњим политичким и друштвено-економским приликама југословенске државе, њеној спољнополитичкој позицији и посебно положају „муслиманског фактора“ у њој – Турцима и мухамеданцима на подручју Босне и Херцеговине. Овај документ, значајан за потпуније сагледавање прилика у Краљевини Југославији средином 30-их година XX века, чува се у Државном архиву Републике Турске у Анкари.¹⁹

Јалман је извештај започео анализом унутрашњеполитичких односа у Краљевини Југославији, наглашавајући сву њихову сложеност. Наводећи да је основни политички циљ југословенског премијера Милана Стојадиновића, који је свој други кабинет формирао 7. марта 1936. године,²⁰ био промена политичке атмосфере, односно покушај релаксације затегнутих односа проузрокованих, пре свега, претераним политичким захтевима Хрватске се-

14 Турски новинари у Београду, *Политика*, 7. IX 1936, 8; Боравак угледних турских новинара у Београду, *Време*, 7. IX 1936, 4.

15 На Бањици је одржан величанствени ревија трупа у присуству Њ. Кр. Вис. Кнеза Намесника Павла, *Време*, 7. IX 1936, 5; Yugoslavın millî bayramı – Dün Belgradda büyük bir geçid resmi yapıldı, *Cumhuriyet*, 7. IX 1936, 3.

16 Турски новинари на Опленцу, *Политика*, 8. IX 1936, 2; Türk gazetecilerinin Belgrad ziyaretleri, *Cumhuriyet*, 8. IX 1936, 3.

17 Belgradda bulunan Türk gazetecileri Yugoslavya gezintisine çıktılar, *Cumhuriyet*, 10. IX 1936, 3; Турски новинари отпутовали су из Дубровника за Цетиње, *Време*, 16. IX 1936, 6; Враћање данка, *Време*, 25. IX 1936, 2.

18 Дан уочи њиховог одласка представници Краљевске банске управе Моравске бановине турским новинарима приредили су банкет у хотелу „Југославија“ у Нишкој Бањи. – Турски новинари отпутовали су данас из Ниша за Турску, *Правда*, 21. IX 1936, 7.

19 Државни архив Републике Турске („Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi“), 030.10/253.702.8

љачке странке, као репрезента политичког опредељења Хрвата и Словенске људске странке, која је артикулисала већинске политичке ставове Словенаца, према концепту државног унитаризма, пројектованог решењима „Видовданског“ устава из 1921. и „Септембарског“ из 1931. године, Јалман је процењивао да је до тада остварен резултат био поприлично скроман. Према његовом мишљењу, политичке елите Хрвата и Словенаца тежиле су да истакну своје политичке посебности, сматрајући достигнути цивилизацијски ниво својих народа вишим у односу на онај на коме су се налазили Срби, као трећа компонента тезе о „троплеменој нацији“, основном постулату југословенске државе у периоду од јужнословенског уједињења до завођења личног режима краља Александра Карађорђевића почетком 1929. године. Јалман је уочавао већински негативан однос у јавном мњењу Хрвата и Словенаца према „српској тврдњи“ по којој су Срби били фактор који је дао пресудан допринос стварању југословенске државне заједнице, сматрајући да је инсистирање на таквом ставу доприносило „својеврсној сегрегацији“, односно узроковало озбиљне слабости њене виталности и функционалности. Приликом разговора са најутицајнијим политичким представницима Хрвата и Словенаца дошао је до закључка да је завођење личног режима краља Александра Карађорђевића за извесно време учврстило државни унитаризам, односно потисло њихове федералистичке тежње, спомињући при том и процесуирање Влатка Мачека²¹ и Светозара Прибићевића, за кога је записао да је прошао еволутивни политички пут од „тврдог“ српског националисте и ројалисте, до жестоког критичара централизма као начина управљања државом.²²

Објашњавајући актуелно политичко стање у Краљевини Југославији, Јалман се похвално изразио о потезима које је премијер др Милан Стојадиновић вукао, посебно његову замисао да десетак министарских ресора повери представницима Хрвата, Словенаца и босанскохерцеговачких муслимана и на тај начин апострофира „југословенску црту“ владе. Нарочито је поздра-

20 О политичким, економским и другим дометима кабинета Милана Стојадиновића види више: Stojkov, T. (1985). *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

21 О хапшењу Влатка Мачека види више: Виријевић, В. (2018). Краљевина Југославија 1933. године – једно виђење турске дипломатије. У: М. Лончар-Вујновић (ур.), *Наука без ђраница: Увиди и изазови* – међународни тематски зборник (15–28). Косовска Митровица: Филозофски факултет, стр. 19.

22 О политичком прогону Светозара Прибићевића и његовом односу према личном режиму краља Александра Карађорђевића види више: Svetozar Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Prosveta, Beograd, 1952.

вио чињеницу да је на дужност министра унутрашњих послова био именован др Антон Корошец, лидер Словенске људске странке. Њега и друге словеначке политичаре Јалман је описао као, за разлику од Срба, људе „мирне и посредничке природе“. Стојадиновић је, по мишљењу Јалмана, начинио важан корак и у вези одлуке владе да унапреди у више чинове већи број официра, Хрвата и Словенаца по националности, како би их на тај начин подстакао на јачу лојалност. Јалманове гледишта о капацитетима владе „Стојадиновић-Корошец-Спахо“, како ју је означио, подржали су и Асим Ус и Фалих Рифки Атај, заједнички оцењујући да је унутрашњеполитичка стабилизација прилика у Југославији коју је она спроводила имала изузетну важност и за свеопште прилике и очување мира, не само на Балканском полуострву, већ и у читавој Европи.

Сублимирајући утиске о нивоу достигнутог социјално-економског развоја југословенске државе Јалман је уочавао раскорак у степену развијености њених северних и јужних региона, уочавајући при том раскорак. Док су северни, према његовим утисцима, наличили развијеним европским државама (Словенију је поредио са Скандинавским земљама), у јужним су се опажали „примери балканске неразвијености“, мада је и у њима у односу на ситуацију пре Првог светског рата, био приметан „очигледан напредак“. Упркос видљивом прогресу у многим сферама, Јалман је сматрао да одређену „кочницу“, посебно на економски неразвијеним подручјима, представља снажан утицај традиционалних, дубоко укоревених религијских фактора, односно клерикалних елемената. „Таква ситуација стварала је велике препреке на фронту југословенског јединства“ – пише он.²³

У Јалмановом извештају значајан део посвећен је актуелним односима Краљевине Југославије и Републике Турске. Указујући на бројне сличности између њих, југословенску краљевину је дефинисао као „најјачи, најсјајнији и у будућности најизвеснији фактор“ међу оним балканским земљама које су испољавале пријатељску наклоност према Републици Турској. У бројним контактима са својим домаћинима из различитих структура закључивао је да они високо оцењују узајамно савезништво, видевши у револуционарним реформама турског републиканског естаблишмента својеврсни узор и инспирацију. „И влада и народ имају велике симпатије за Турску“ – истицао је Јалман, апелујући при том на турску владу да томе допринесе у што је могућој већој мери конкретним иницијативама. Предлагао јој је стога да интензивније поради на размени студената који би, како се изразио, „представља-

23 Државни архив Републике Турске (ДАРТ) („Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi“), 030.10/253.702.25.9.1936, 6.

ли важан мост пријатељства“, упути позив југословенским новинарима да посете Турску, као и да повери познатом југословенском вајару Ивану Мештровићу израду статуе Ататурка, утемељивача „Нове Турске“. Посебно значајним сматрао је то што би се на тај начин турским студентима пружила прилика да науче српскохрватски језик и тако се ближе упознају са појединостима турске историје током вишевековне османлијске владавине над већим делом територије тадашње Краљевине Југославије.

Јалман је, највероватније по унапред добијеним инструкцијама од своје владе, значајну пажњу обратио на југословенско-бугарске односе, односно могућност узајамног приближавања Бугара и Југословена, као изазова за позицију Турске на Балкану. Упркос чињеници да су на томе интензивно радила бугарска и југословенска студентска удружења, развијајући пропаганду да уједињење Јужних Словена није довршено, тј. да ће оно бити потпуно тек када се у истој државној заједници нађу Бугарска и Југославија, Јалман је ценио да у српској јавности, ипак, постоји знатно подозрење према бугарској искрености и добронамерности. Један саговорник о томе му је рекао следеће: „Наша сећања на Бугаре уопште нису пријатна. Месец или два пре почетка Другог балканског рата они су у низу места организовали пријеме за српске официре и свуда приређивали демонстрације братства. Касније, изненада су нам задали ударац у леђа. Бугари никада нису могли да прођу а да се нису понашали као размажено дете.“²⁴

Посебно интересовање Јалман исказао је у вези положаја и утицаја тзв. турског фактора у Краљевини Југославији, при чему је, осим Турака, мислио и на босанскохерцеговачке муслимане. Његов утисак био је да се југословенска влада према њима односила коректно и да они нису били изложени неком значајнијем притиску. Међутим, сматрао је да, упркос томе, турска заједница у Краљевини Југославији није имала изгледа за дуготрајнији опстанак и напредак, сматрајући да је за то постојало више узрока. Како се већи део њене интелектуалне и финансијске елите интензивно селио за Турску,²⁵ они који су остајали налазили су се под великим утицајем религиозних кругова, што је он видео као чињеницу која је додатно спутавала њихов развој.²⁶ У материјалном смислу налазили су се на ивици егзистенције, бавећи

²⁴ Исто.

²⁵ Yıldırım, S. (2012). *Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 77.

²⁶ Према истраживањима Владана Јовановића, верски фанатизам је подстицао део Турака и других муслиманских поданика Краљевине Југославије на сеобу из земље у којој ислам није као раније био „носећи стуб“. – Јовановић, V. (2006), *Interministerijalna konferencija Kraljevine Jugoslavije o iseljenju „neslovenskog elementa“ u Tursku. Prilozi*, 35, 105–124.

се понајвише пословима који су омогућавали скромну зараду, попут уличних чистача обуће, простих физичких радника и сл. „Они изгледају као заробљени људи из колонија“, коментарисао је, наводећи уз то да „југословенско туркијство не указује на могућност опстанка и да је пут за спасење, како духовно, тако и материјално, био одлазак за Турску“.²⁷ Када се радило о муслиманима у Босни и Херцеговини, Јалман је наводио да они на Турску гледају као на „резервну земљу“. Увиђао је, међутим, код већине нескривену сумњичавост и незадовољство према дубоким реформским резovima који су за циљ имали секуларизацију и вестернизацију турског друштва и државе, али и фасцинираност дела интелектуалаца који су, како је записао, од турске револуције „добили моћ и храброст“.²⁸ „Турске књиге су континуирано превођене у Босни“ – наглашавао је, а колумниста једног сарајевског листа, иако хришћанин по вероисповести, приредио је око 300 јавних предавања на којима је публици приближавао домете турског републиканског естаблишмента.²⁹ То је, како је сматрао Јалман, за последицу имало повећано интересовање богатијих муслимана за упућивање њихове деце на школовање у Турску, упркос чињеници да су постојале тешкоће око обезбеђивања потребних девиза.

Анализирајући политичко становиште Југословенске муслиманске организације и њеног лидера Мехмеда Спаха, Јалман је оцењивао да оно поседује „опортунистичку“ ноту, тј. да босанскохерцеговачки муслимани имају знатних проблема у свом националном одређењу, при чему се неки идентификују као део српског, а неки хрватског етничког корпуса. Јалман је примећивао и да се код једног дела муслиманског живља јасно уочавао сукоб осећања религиозне и етничке припадности, односно да су религијске стеге нешто што их спутава и негативно утиче на њихов капацитет, како у политичком, тако и у економском смислу: „Све док се религијски фанатизам наставља, Босанци имају тенденцију постепеног губљења своје бројности и економског нивоа“.³⁰

Свој извештај Јалман је закључио освртом на свеукупне прилике на простору Балкана и Југоисточне Европе, сматрајући да одржање мира представља императив турске спољне политике, али да се на том путу суочава са бројним препрекама и ограничењима која потичу из различитих етничких и конфесионалних структура балканских земаља, што је на примеру Краље-

²⁷ ДАРТ, 030.10/253.702.8, 25.9. 1936, 7.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

³⁰ ДАРТ, 030.10/253.702.8, 25.9. 1936, 8.

вине Југославије било најочљивије. Такође, у тај корпус спадао је и проблем међудржавних граница, као латентно питање око кога су се „ломила копла“, посебно између Грчке и Бугарске.³¹

Необјављени извори

Архив Југославије – Београд

Фондови:

Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду 1922–1945. (4II)

Централни архив Председништва Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1941. (38)

Државни архив Републике Турске (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) – Анкара

Фонд: 030.10.0.0

Објављени извори

Штампа:

Време (1921–1941) – Београд;

Политика (1904–1941) – Београд;

Правда (1904–1941) – Београд;

Cumhuriyet (1925–1941) – Истанбул;

Литература

Avramovski, Ž. (1983). Stav britanske diplomatije prema sklapanju Balkanskog sporazuma (1933–1934). *Radovi*, 16, 139–182.

Avramovski, Ž. (1986). *Balkanska Antanta (1934–1940)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Bystrický, V. (1978). Diplomatski razvoj u Jugoistočnoj Evropi 1932–1934. Nastanak Balkanskog pakta 1934. *Radovi*, II, 281–407.

Виријевић, В. (2018). Краљевина Југославија 1933. године – једно виђење турске дипломатије. У: Мирјана Лончар-Вујновић (ур.), *Наука без граница: Увиди и изазови* – међународни тематски зборник (15–28). Косовска Митровица: Филозофски факултет.

İnuğur, M. N. (1992). 1923–1950 Dönemi Basınında Vatan-tan Gazeteleri ve Ahmet Emin Yalman. *Marmara İletişim Dergisi*, 1, 251–265.

³¹ Исто.

- Jovanović, V. (2006). Interministerijalna konferencija Kraljevine Jugoslavije o iseljenju „neslovenskog elementa“ u Tursku. *Prilozi*, 35, 105–124.
- Новаковић, В. (2004). *Београд и савремена историја Краља Александра Карађорђевића (1918–1934)*. Београд: Музеј града Београда.
- Pribičević, S. (1952). *Diktatura kralja Aleksandra*. Београд: Prosveta.
- Stojkov, T. (1985). *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*. Београд: Institut za savremenu istoriju.
- Yıldırım, S. (2012). Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 75–92.

VLADAN R. VIRIJEVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of History

POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC CIRCUMSTANCES IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN 1936 – A VIEW OF TURKISH PRESS

Summary

In the context of intensifying and deepening mutual bilateral relations between the Kingdom of Yugoslavia and the Republic of Turkey in the period after signing the Balkan Pact from 1934, one of the activities directed towards that aim was the official visit of the delegation of the leading Turkish journalists from that period to the Kingdom of Yugoslavia, which lasted for several days. Members of the delegation, received by the Yugoslav officials at the top level, visited numerous other regions and cities of the Kingdom of Yugoslavia, beside Belgrade, such as Zagreb, Dubrovnik, Cetinje, Niš, etc. In addition to the numerous reports on circumstances, characteristics, and sights of the host-country that were published after the return on the pages of their newspapers, the written report of Ahmet Emin Yalman, a well-known Turkish journalist, an editor of the daily paper “Tan” at that time, which was addressed to his own government and is kept in the State Archives of the Republic of Turkey in Ankara, is of authentic-information significance for better understanding of the circumstances. This is a specific meticulous analysis of the general political and socio-economic circumstances in the Kingdom of Yugoslavia consisted on the basis of the immediate observations, but also of the indirect and independent information assessments. This very report, together with the articles from the

press from that time and other relevant references, is the authentic basis of this paper.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Republic of Turkey, Ahmet Emin Yalman, Milan Stojadinović, journalists.